

Teresa Tylicka, Jacek Tylicki, *Thorunensia i inne rysunki z XVIII-wiecznej kolekcji pastora Jana Jakuba Haselaua*, Towarzystwo Miłośników Torunia, Toruń 2016, ss. 259

Ikonografia osiemnastowiecznego Torunia wiąże się przede wszystkim z nazwiskiem białoskórnik i utalentowanego rysownika Jerzego Fryderyka Steinera¹. Historycy, w tym historycy sztuki, zdawali sobie wprawdzie sprawę, że nie wszystkie rysunki przedstawiające widoki miasta i jego budowli z połowy XVIII w. wyszły spod ręki Steinera (stąd wzięło się określenie ich autora jako Pseudo-Steiner), ale niektórzy z nich stawiali jednak hipotezę, że w istocie mamy tu do czynienia z późnymi dziełami tegoż Steinera². Wątpliwości te w znacznej mierze rozwiązuje pięknie wydana monografia Teresy i Jacka Tylickich, opatrzona bogatym materiałem ilustracyjnym. Poświęcona jest imponującej kolekcji map, planów i widoków architektonicznych zgromadzonej przez toruńskiego pastora Johanna Jacoba Haselaua. Szczególne zainteresowanie autorów tej książki budzą rysunki obiektów usytuowanych w ówczesnym Toruniu.

Autorzy we Wstępie wskazują, iż w zbiorach kartograficznych Archiwum Państwowego w Toruniu znajduje się wiele rozproszonych osiemnastowiecznych rysunków i grafik z widokami Torunia i jego najbliższych okolic, a także czterotomowy atlas topograficzny pastora Haselaua, z którego, przynajmniej

¹ Zob. *Toruń i miasta ziemi chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku (tzw. Album Steinera)*, red. M. Biskup, Toruń 1998; K. Mikulski, *Koleje życia Georga Friedricha Steinera, toruńskiego rysownika i białoskórnik*, *Zapiski Historyczne*, t. 64: 1999, z. 2, s. 41-47.

² T. Tylicka, *Kościół pw. św. Mikołaja i klasztor oo. dominikanów w Toruniu na rysunkach Georga Friedricha Steinera i kartach albumu tzw. Pseudo-Steinera jako przejaw zainteresowań kolekcjonerskich*, [w:] *Dzieje i skarby dominikańskiego kościoła pw. św. Mikołaja w Toruniu*, red. A. Błażejewska, K. Kluczajd, E. Pilecka, Toruń 2017, s. 244-248, tam też dotychczasowa literatura.

częściowo, pochodzą te obiekty. W rozdziale I autorzy przedstawili sylwetkę Jana Jakuba Haselau (1736-1791), z pochodzenia gdańszczanina, który po nauce w Gdańskim Gimnazjum Akademickim podjął studia filozoficzno-teologiczne na uniwersytecie w Lipsku. Już wówczas przejawiał zainteresowania bibliofilskie, a także współredagował jedno z tamtejszych tzw. uczonych czasopism. Po krótkiej podróży po Niemczech powrócił do Gdańska, gdzie przez dwa lata był pastorem w luteranśkim kościele NMP. Stamtąd przybył do Torunia, gdzie w styczniu 1763 r. objął urząd pastora w zborze staromiejskim. Obok działalności duszpasterskiej, którą od 1776 r. musiał z powodu choroby znacznie ograniczyć, zajmował się gromadzeniem obszernego księgozbioru oraz map, grafik i rysunków, w dużej mierze o tematyce toruńskiej.

Drugi rozdział swej książki autorzy poświęcili działalności bibliofilskiej pastora Haselaua i jego bibliotece. Zwrócili uwagę na jego bliskie kontakty z elitą umysłową Torunia (profesorami gimnazjum, pastorami, redaktorami czasopism), udział w aukcjach książek i rycin, zawartość jego biblioteki, wreszcie na losy książek z tego księgozbioru, który po śmierci pastora został w 1792 r. wyprzedany na aukcji. Sporo pozycji kupił wówczas właściciel pobliskiej Nawry Konstanty Kruszyński (też znany bibliofil), a po 1945 r. część tych zbiorów trafiła do Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu.

Zasadniczy w tej rozprawie rozdział III daje wnikliwą charakterystykę kolekcji kartograficzno-ikonograficznej pastora Haselaua i jej obecnego stanu zachowania. W pierwszym podrozdziale autorzy szczegółowo przedstawili cztery zachowane tomy tej kolekcji, zebranej w 1774 r. i później jeszcze uzupełnianej. Zgodnie z tytułem nadanym przez pastora Haselaua powinna się ona składać z pięciu tomów. Nie wiadomo, czy piąty tom zaginął, czy też kolekcjoner miał tylko zamiar dodatkowo zebrane materiały umieścić w kolejnym tomie. Obecnie te cztery oprawne woluminy zatytułowane *Tabularum topographicarum secundum seriem alphabeticam dispositarum collectio quinque voluminibus comprehensa Thorunii* są przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu. W 1914 r. część rysunków i rycin wycięto z tych tomów, by poddać je konserwacji. Potem nie włączono ich z powrotem do kolekcji, ale jako obiekty luźne znalazły się w zbiorach kartograficznych tegoż archiwum. W 1938 r. ówczesna kierowniczka archiwum, Helena Piskorska, wydała inwentarz tych zbiorów, katalogując obiekty znajdujące się w czterech tomach kolekcji pastora Haselaua, jak też rysunki i ryciny pochodzące wprawdzie z tej kolekcji, ale rozproszone wśród innych jednostek archiwalnych. Jedynie przy niektórych obiektach zaznaczyła, że pochodzą one „ze zbiorów Haselaua”. Podstawowym zadaniem autorów omawianej książki była więc rekonstrukcja

tej rozproszonej kolekcji. Było to możliwe, gdyż pastor Haselau na początku każdego woluminu swej kolekcji zamieścił spis zawartości, a na części obiektów wyciętych z tych tomów w 1914 r. zachowały się rękopiśmienne adnotacje tegoż kolekcjonera.

Kolejny podrozdział poświęcony jest zespołowi rysunków Jerzego Fryderyka Steinera. Autorzy porównują poszczególne obiekty z kolekcji pastora Haselaua z albumem rysunków Steinera, przygotowanym do druku już w połowie XVIII w., opublikowanym częściowo dopiero w 1925 r., a w pełni w 1998 r. Dokonali też analizy tzw. Albumu Pseudo-Steinera (obecnie w Muzeum Okręgowym w Toruniu), potwierdzając hipotezę kilku poprzednich badaczy, że są to sporządzone przez samego Steinera kopie jego wcześniejszych rysunków z dodaniem kilkunastu prac z późniejszego okresu jego życia (s. 52 i 70). W trzecim podrozdziale autorzy przedstawili bliżej kilkanaście planów i widoków nowego zboru ewangelickiego na Starym Mieście (także wnętrza i wyposażenia tej budowli), podkreślając, iż Haselau, jako pastor tego kościoła, przejawiał tym tematem specjalne zainteresowanie. Znalazły się tam m.in. niezrealizowane projekty budowy tegoż kościoła.

Autorzy ustalili, iż w kolekcji pastora Haselaua znajdowały się dzieła (grafiki, rysunki, plany) przede wszystkim Jerzego Fryderyka Steinera (niektóre przypisane mu tylko hipotetycznie, co skrupulatnie odnotowano). Były tam też prace m.in. znakomitego architekta toruńsko-warszawskiego Efraima Schroegeera (ostatecznie to według jego projektu zbudowano nowy kościół luterański w Toruniu), znanego drezdeńskiego architekta Andreasa Adama Baehra (niezrealizowane projekty tegoż zboru staromiejskiego), toruńskiego architekta Jana Baptysty Cocchiego (plany przebudowy ratusza) oraz miejscowych artystów amatorów: kuśnierza Johanna Christiana Schreibera³, cieśli miejskiego Johanna Georga Hieronimusa, kantora nowomiejskiego Adama Eliasza Friese, pastora i kolekcjonera Andrzeja Christliba Dittmanna, ławnika staromiejskiego Johanna Michaela Wachschragera, a także Georga Friedricha Rüdiger, niejakiego Johanna Ernsta Debeesa, gdańszczanina Beniamina Haselaua oraz znanego lipskiego rytownika Johanna Christiana Sysanga. Możliwe, że kilka rysunków wykonał sam pastor Jan Jakub Haselau (np. swojego przedmiejskiego ogrodu).

Wśród rysunków z tej kolekcji znajduje się kilka prac dotyczących wydarzeń militarnych, m. in. oblężenia Torunia przez Szwedów w 1703 r., bitwy pod Kowalewem stoczonej między wojskiem saskim a konfederatami tarno-

³ Szerzej o nim zob. T. Tylicka, *Rysunki Johanna Christiana Schreibera – toruńskiego artysty amatora z XVIII wieku*, Sztuka i Kultura, t. 2: 2016 (Toruń), s. 279-296.

grodzkimi w 1716 r.⁴ i bitwy pod Bierzgowem w 1769 r. – z konfederatami barskimi. W przypadku tego ostatniego starcia to jednak nie żołnierze królewscy zaatakowali konfederatów, ale toruńska milicja miejska wzmocniona przez ochotników spośród mieszczan i wsparta przez oddział 60 żołnierzy rosyjskich. Powodem tej zwycięskiej dla torunian wyprawy było wkroczenie sił konfederackich do dóbr ziemskich miasta i popełnianie tam ekscesy⁵.

Integralną częścią książki Teresy i Jacka Tylickich jest liczący 73 pozycje „Katalog dzieł w zbiorze Haselaua” (s. 73-122). Przy opisie każdej z nich podano następujące dane: sygnaturę archiwalną, autorstwo, opis dzieła, znajdujące się tam inskrypcje (napisy), komentarz autorów książki, proveniencję oraz literaturę odnoszącą się do tej pozycji. W aneksach źródłowych zamieszczono sporządzone przez pastora Haselaua spisy zawartości czterech tomów jego kolekcji (s. 123-131). W pracy znajduje się też obszerny wykaz źródeł i literatury (s. 133-139), a także spis ilustracji (s. 141-145). Ozdobą tej książki są bowiem 103 fotografie rysunków i rycin z kolekcji Haselaua, a także z tzw. Albumu Pseudo-Steinera, wykonane przez Teresę Tylicką (s. 147-259).

Książka ta cieszy wszystkich miłośników dawnego Torunia, dając im obraz osiemnastowiecznego miasta, a ma przy tym nieprzemijający walor naukowy, wyjaśniając i porządkując wiele spraw dotyczących toruńskiej ikonografii.

Jerzy Dygdała (Toruń)

ORCID: 0000-0002-9704-6745

⁴ Szerzej o tej bitwie zob. T. Ciesielski, *Bitwa pod Kowalewem (5 X 1716) – geneza, przebieg, konsekwencje*, *Zapiski Historyczne*, t 84: 2019, z. 3, s. 31-56, autor jako podstawę swego studium przyjął plan tej bitwy znajdujący się w toruńskiej kolekcji pastora Haselaua, a także podobny plan znajdujący się w archiwum drezdeńskim (s. 44, przypis 67).

⁵ Zob. J. Dygdała, *Polityka Torunia wobec władz Rzeczypospolitej w latach 1764-1772*, Warszawa-Poznań-Toruń 1977, s. 148.